

NEDERLANDSCHE PRAEHISTORISCHE PIJLSPITSEN

DOOR

H. J. POPPING.

Met teekeningen van den schrijver.

Toen Nils Aberg in 1916 zijn werkje „Die Steinzeit in den Niederlanden” publiceerde, vermeldde hij als Nederlandsche vondsten slechts een drietal typen van pijlspitsen, n.l. 20 stuks van de geretoucheerde neolithische met concave basis (fig. 168 en 169), 12 stuks van de geretoucheerde neolithische met weerhaken en doorn (fig. 171) en 1 exemplaar met breede snede (fig. 110). Hierbij is op te merken, dat tot voor enkele jaren de groote menigte een pijlpunt niet anders kende dan in den vorm van de geretoucheerde neol. typen (fig. 163-171). Deze zoo kunstvol bewerkte steentjes van fraaien vorm werden geraapt; een gedeelte verhuisde naar de musea, zoodat Aberg in totaal nog het — zij het ook bescheiden — aantal van 31 kon tellen. Het eene exemplaar met breede snede in Aberg's boekje wekt den indruk, als zou dit type in Nederland zeer zeldzaam voorkomen. Dit is geheel onjuist; deze soort pijlspits komt bij ons talrijker voor dan de neolithische met vlakretouche.

De pijlspitsen in driehoeksvorm, de scherpe naaldvormige, de stukjes met retouche op een of twee der lange zijden, kortom, niet één van al die andere soorten, welke we hierb. afbeelden, werden door Aberg vermeld. De oorzaak was niet, dat Nederlands bodem geen voorwerpen uit het mesolithicum herbergde, maar men had deze, toch evengoed schitterende stukjes handwerk, over het hoofd gezien.

De exemplaren, die we bij dit artikel afbeelden, behooren tot de collectie van honderden stuks, die we in enkele jaren op de heidevelden en in de zandverstuivingen van Friesland en Drente hebben verzameld; niet zonder eenigen trots wijzen we er op, dat hiermee bewezen is, dat Nederlands praehistorie in dezen niets ten achter staat bij die der naburige landen.

Wanneer we hier spreken van mesolithische en neolithische pijlspitsen, dan baseeren we ons op de typologische indeeling der arte-

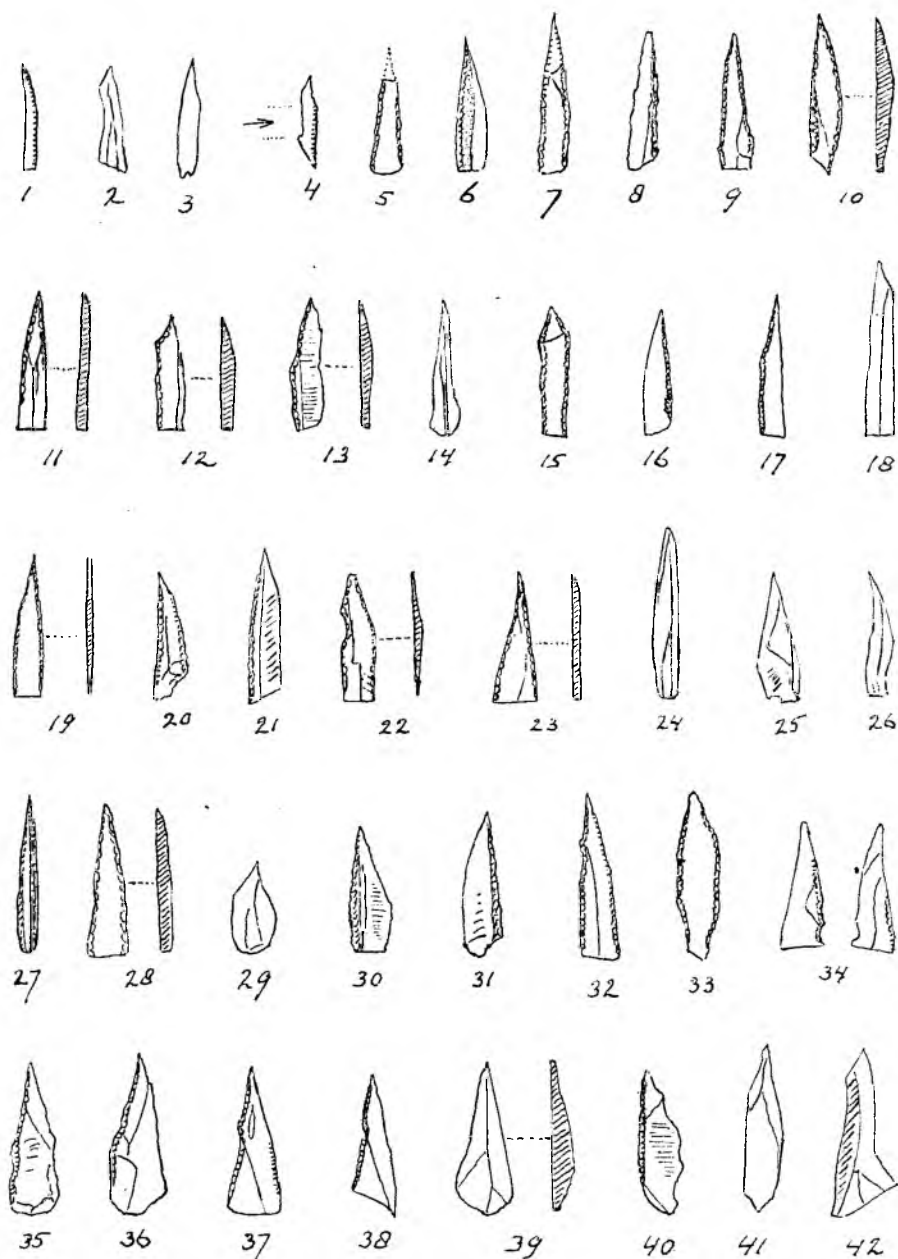
facten, zooals die op geologische gronden is vastgelegd in België, Frankrijk, Duitschland en meer landen. Het is ons niet mogelijk om hier in een kort bestek de vondstomstandigheden van alle deze, uit een twintigtal ateliers afkomstige, artefacten te geven. Ons standpunt, dat wij in Nederland met mesolithische stammen hebben rekening te houden, hebben we overigens in een artikel „Drentsch Mesolithicum en Neolithicum” in den „Nieuwe Drentsche Volksalmanak” van 1930 ontvouwd.

Er schijnt nog geen zekerheid te bestaan, of pijl en boog reeds in de laatste periode van het palaeolithicum werden gebruikt. Osborn¹⁾ bericht, dat reeds in het Magdalenien van pijlspitsen wordt melding gemaakt. Het zijn de abbé's Breuil en Obermaier geweest, die in een grot in Spanje teekeningen ontdekten, waarop jagers gewapend met pijl en boog werden voorgesteld. Ze dateerden deze teekeningen in het Magdalenien. Klaatsch-Heilborn²⁾ twijfelen echter aan den zoo hoogen ouderdom dezer teekeningen. „Dem vergleichenden Ethnologen kommen freilich bei der Betrachtung dieser Zeichnungen gewisse kaum zu unterdrückende Bedenken. Der Bogen dieser Eiszeitjäger erweist sich nämlich teilweise, falls das Schiessen damit richtig dargestellt ist, als ein sog. „zusammengesetzter” Bogen, — eine höchst komplizierte Form, die nach allen Erfahrungen der Völkerkunde stets das Produkt einer hochentwickelten Bogenkultur ist und in einfachen Stabbogen ihren weit älteren, noch heute über die ganze Welt verbreiteten, primitiven Vorläufer hat. Sehr auffällig ist ferner, dass die Pfeile „deutlich befiedert” sind, während am primitiven Pfeil solche Flugsicherung zu fehlen pflegt. Auch das spräche also für eine sehr weit zurückgehende Kenntnis von Pfeil und Bogen bei diesen Altsteinzeitjägern, von der wir sonst bislang keinerlei Kunde haben. Ob diese Alperazeichnungen nicht doch vielleicht viel jünger sind, als ihre Entdecker annehmen?”.

Waar wij met onze vondsten alleen met het midden- en jongsteentijdperk hebben te doen, is het al- of niet bestaan van de palaeolithische boog hier voor ons van weinig belang. Voor de Azilien- en Tardenoisien-periode (mesolithicum) wordt het gebruik van pijl en boog algemeen aangenomen. Of nu echter de boog door het geheele mesolithicum en in geheel Europa reeds zal zijn gebruikt? Teekeningen uit het Capsien (vroeg-mesolithicum) geven jagers met pijl en boog. Het kan evenwel heel goed zijn, dat in de vele duizenden jaren tellende periode van het middensteentijdperk dit wapen geleidelijk over ons werelddeel is ingevoerd. We zullen ons hier dan ook niet verdiepen in de misschien toch niet op te lossen vraag, of de mesolithische pijl-

¹⁾ Men of the old stone age.

²⁾ Der Werdegang der Menschheit.

spitsjes van onzen bodem uit de eerste, dan wel uit latere eeuwen van het midden-steentijdperk dateeren, of de Tardenoisien-cultuur hier misschien iets later hoogtij vierde dan in haar bakermat.

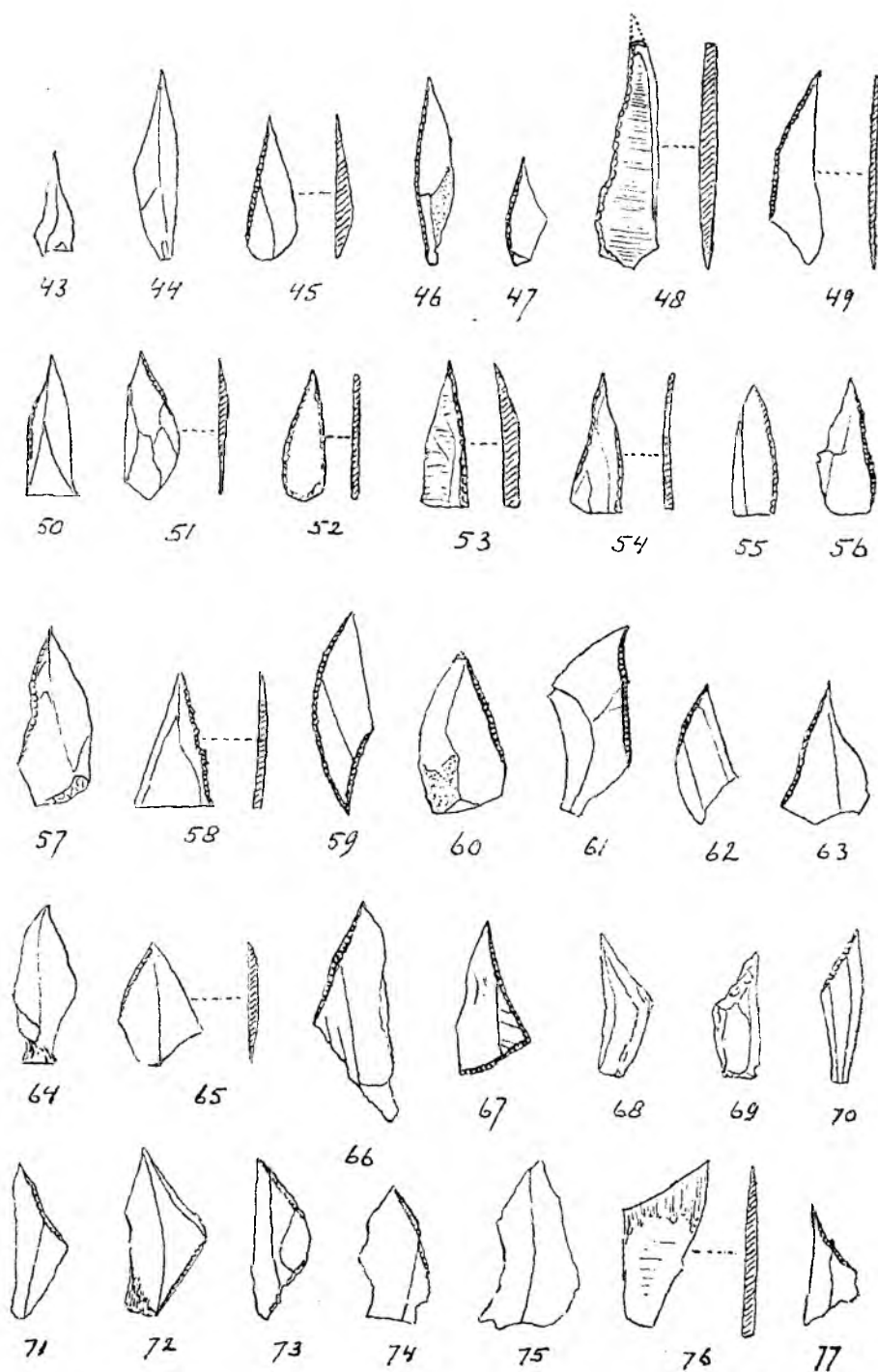
In de teekeningen bij dit artikel hebben we getracht zooveel mogelijk in chronologische volgorde de ontwikkeling van de pijlspits weer te geven. Uit den aard der zaak is dit in groote lijnen bedoeld. Vooral voor de oudste typen is het zeer moeilijk juiste aanwijzingen te verkrijgen. We moeten er hier tevens op wijzen, dat in deze verhandeling nog een tweetal (mesolithische) typen van pijlspitsen mankeeren, hoewel we ze in onze Nederlandsche ateliers in beduidend aantal hebben aangetroffen. We denken in een volgend artikel bedoelde artefacten te behandelen.

Het valt bij aanschouwing der afbeeldingen op, dat in het neolithicum een vergroving in de vuursteentechniek plaats heeft gevonden. Wel schijnt met de intree van de pijlpunt met vlakretouche een nieuwe en kunstvoller richting op te treden; maar het is onze meening — hierover aanstonds meer — dat de vervaardiging van deze artefacten zich bepaalde tot centra; dat slechts enkele individuen zich deze industrie hadden eigen gemaakt. De kunst en de vaardigheid van het mesolithicum is daartegenover meer eigen geweest aan de geheele bevolking.

De retoucheering der artefacten is in het mesolithicum ook veel zorgvuldiger en fijner aangebracht dan in het neolithicum (wederom de oppervlakte-retouche uitgezonderd). Het trapezium heeft nog grootendeels de midden-steentijd-retouche; sommige stukken zijn echter al voorzien van de grovere retouche. Hetzelfde zien we bij de aanverwante driehoekige typen; men zie nos. 137, 139, 142, 143. Van gelijken aard is de retouche bij de neolithische artefacten als nos. 151, 153, 154, 159.

Waarom eigenlijk is op zoovele pijlspitsen retouche aangebracht? Vaak was dit noodig, om het voorwerp den gewenschten vorm te geven; doch dit kan niet altijd de reden zijn geweest. Bij vele van de mikro-spitsjes was retouche voor dat doel, althans aan één der zijden, geheel overbodig. Beschouwen we nu een spitsje als no. 27. Wanneer dit voorwerpje ongeretoucheerd was gebleven, dan was het stukje iets breeder uitlopend gehouden, doch het was dan in het bezit van twee vlijmscherpe zijden gebleven. Nemen we nu aan, dat een dergelijk spitsje voor driekwart in een vogellichaam drong en niet onmiddellijk bij het slachtoffer den dood veroorzaakte. Het getroffen dier zou dan in zijn vlucht zeer spoedig bevrijd zijn van het steentje, dat belast was met het gewicht van de tegenstrevende schacht. Een geretoucheerd en daardoor aan de zijden afgestompt spitsje zou daarentegen een ernstiger wonde veroorzaken en zich vaster hechten in het vleesch van het getroffen dier, met gevolg dat het gewicht der schacht den vogel, na een oogenblik worstelen van het slachtoffer, naar beneden haalde.

Behalve de noodzaak en het nut was er vaak nog een derde factor voor het aanbrengen van retouche en wel het kunstgevoel van den praehistorischen mensch. We nemen hiervoor als voorbeelden de nos.

164-172. We kunnen ons voorstellen, dat men de snijkanten dezer stukken voor praktisch effect heeft geretoucheerd; doch absoluut onnoodig was het om al deze stukken (no. 172 is nog niet geheel afgewerkt) deze zuivere symmetrie te geven. Onnoodig voor de praktijk was ook de vlakretouche over de geheele breedte in deze fraaie, doch bewerkelijke en moeilijke uitvoering. Het is onze overtuiging, dat ook reeds bij de vervaardiging van de mikrolithen het kunstgevoel een woordje heeft meegesproken. Bewijs is hier moeilijker aan te brengen, doch een ieder moet dit aanvaarden, die de minutieus afgewerkte prachtexemplaartjes kent uit eigen aanschouwing. Men vindt er in één woord juweeltjes in model, verhouding en afwerking onder. Er wordt door sommigen aangenomen, en ons lijkt deze hypothese zeer aannemelijk, dat niet de grovere handen der mannen deze kunstvoorwerpen — want dit zijn het — hebben tot stand gebracht, doch dat de stukjes silex hun fraaie gestalte hebben bekomen in de slanke vingers der vrouwen. Hebben dus deze dames geheel haar kunstgevoel hoogtij laten viëren om haar echtgenooten te behagen, zich uitgesloofd om een goedkeurenden knik te ontvangen van heer gemaal — of hebben zij de fraaiste van die lieve kleine stukjes als kleinoodiën achtergehouden, om zichzelf er mee te tooien?

Onder de mikrolithen vinden we soms stukjes, die men vrij zeker als votief-steentjes of als amuletten heeft te beschouwen. We wijzen op de nos. 1 en 4. Beide hebben een eigenaardige, bijna niet met het bloote oog te onderscheiden retouche, no. 4 ook aan den onderkant, waar de stippellijntjes en het pijltje dit aangeven. Zie voor wat het laatste betreft, tevens steentje 34, waarvan we beide zijden afbeelden.

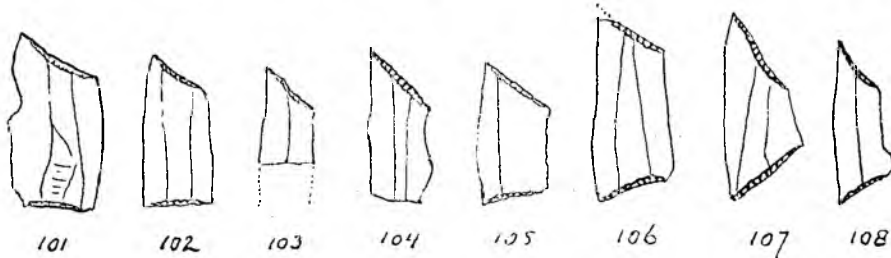
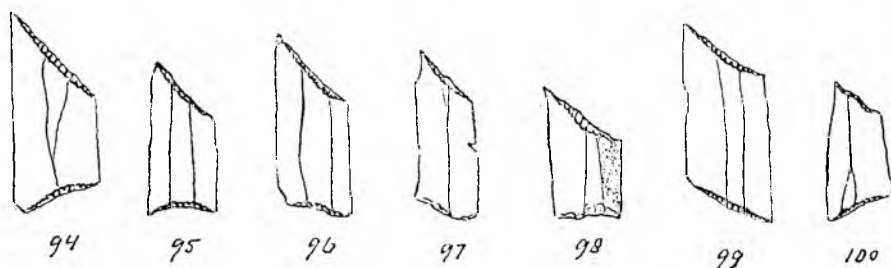
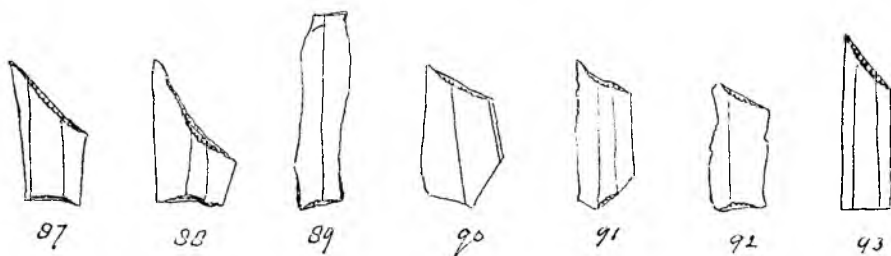
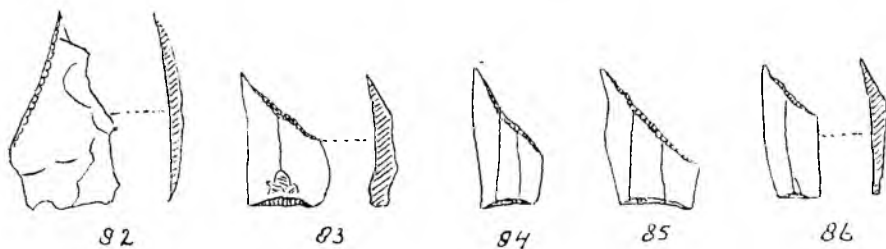
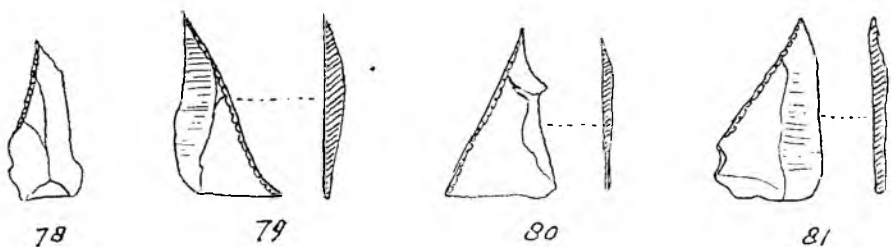
Hebben de kleine stukjes van blad I en II speciaal gediend voor visch- en vogelpijlen? Of zijn ze soms ook gebruikt als inzetten in harpoenen? Wie zal hierop een afdoend antwoord geven? Waar vindt men nog de schacht of de harpoen, waarin ze hebben gestoken? We weten, dat dergelijke mikrolithen als pijlpunten gebruikt werden in het praedynastieke Egypte³⁾. Schuchardt⁴⁾ spreekt van „Spitzen, die in einen Schaft gesteckt zu Pfeilen oder auch Pfiemen benutzt sein müssen”. Carl Gumpert⁵⁾ vertelt: „Recht bemerkenswert ist der 1906 gemachte Fund eines vollständigen Urstierskeletts aus dem Torfe bei Jyderup nahe Vig im Herred Od auf Seeland, in dessen Brustkasten sich drei mikrolithische Pfeilspitzen, wie sie die Ancycluszeit kennzeichnen, gefunden worden sind”.

Hoewel de mikrolithische spitsen van type 5, 6, 7 etc. hun culminatiepunt in het mesolithicum hebben, treft men een enkele maal nog een dergelijk stukje aan in een jongere nederzetting. Scherpere grenzen trekken de typen als no. 58, 59, 67, 73 en dergelijke. Van uit-

³⁾ Osborn, Men of the old stone age.

⁴⁾ Alt-Europa.

⁵⁾ Fränkisches Mesolithicum.

gesproken mesolithisch type zijn ook de nos. 78-82. Deze laatste zijn afkomstig uit het atelier van Ter Horst, dat uitsluitend typen uit het midden-steentijdperk opleverde ⁶⁾).

De nos. 83-147 omvatten de trapezia en de hun verwante vormen. Bersu plaatst het trapezium in de 3e periode, het driehoekje no. 125 in de 2e periode van het Belgisch Tardenoisien. In Maglemose werden vele breedsnee-pijlpunten gevonden, de Bloksbjerg-cultuur leverde volgens Westerby niet minder dan 581 stuks op plus 110 „Vorarbeiten”. Men vond hier o.a. een type als no. 143, waaraan nog was verbonden een stukje been van het dier, dat eenmaal door dezen pijl was getroffen. Ook de „Kjökken-Möddinger” leverde ze in grooten getale op; Sarauw meldt 1426 stuks uit een moeras bij Vester Uslow. Het trapezium heeft echter het mesolithicum overleefd en wordt nog betrekkelijk veel gevonden in onze hunebedden ⁷⁾.

Otto Müller ⁸⁾ zegt van de trapeziumvormige of breedsnee-pijlsptisen:

„In dem zitierten Berichte *Kupka's* ist zugleich die Frage der zeitlichen Einreihung der Querpfeilspitzen berührt. Dabei gehen die Meinungen noch weit auseinander; wurden sie ursprünglich für reine Tardenoisienformen gehalten, glauben andere Forscher ihr Hauptvorkommen erst im Neolithikum zu sehen. Einwandfreie Altersbestimmung war bei den Funden aus den Gräbern des Totenfeldes bei Sak-kära (Aegypten) möglich, (sie entstammen dort aus der Zeit von 3200—3000 v. Chr.) und in den Kjökkenmöddinger der Ostseeküste. Um die Zeitansetzung für Deutschland zu klären, bin ich einmal dem Vorkommen dieser Gerätform in der jüngeren Steinzeit nachgegangen. Seltener findet sie sich auf handkeramischen Siedlungsplätzen, und auch ihr Auftreten auf Fundplätzen z. B. der Walternienburg-Bernburger Kulturgruppe ist längst nicht so häufig, wie allgemein behauptet wird. Trotz einer Rundfrage konnte ich nicht erfahren, ob sich Querpfeilspitzen je innerhalb der neolithischen Gefässe fanden. Diese Feststellung erscheint mir wichtig, da ja der Begriff „Grabbeigabe” sehr dehnbar ist. Als Hauptfundstätte von Querpfeilspitzen im Verein mit jungsteinzeitlicher Keramik gilt wohl Walternienburg. Eine Untersuchung des dortigen Fundplatzes überzeugte mich, dass es sich dabei um eine Dünenlandschaft handelt, wie sie im Mittelgebirge zahlreiche Querpfeilspitzen mit mesolithischen Gerätformen vergesellschaftet lieferte. Es bestehen verschiedene Möglichkeiten, das Vorkommen im Walternienburg zu erklären, doch fehlt hier der Raum. Ganz ähnlich verhält es sich mit den beiden übrigen Fundplätzen: Rhinow und Tan-

⁶⁾ Zie ons artikel „Drentsch Mesolithicum en Neolithicum” in den „Nieuwe Drentsche Volksalmanak”.

⁷⁾ Zie v. Giffen, De hunebedden in Nederland.

⁸⁾ „Mesol. Fundplätze bei Flötz” in het „Festschrift des Magdeburger Museums für Natur- und Heimatkunde 1928”.

109

110

111

112

113

114

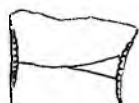
115

116

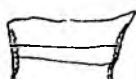
117

118

119

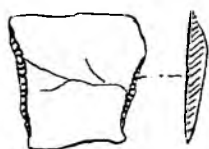
120

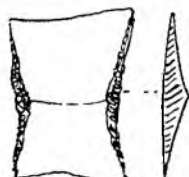
121

122

123

124

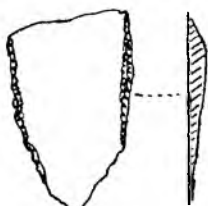
125

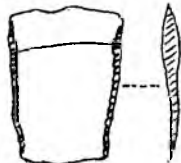
126

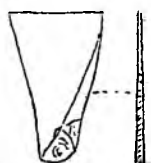
127

128

129

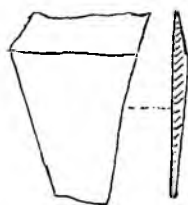
130

germünde. Herr Dr. Niklasson ist nach persönlicher Mitteilung derselben Ansicht, dass die Querpfeilspitzen älter als neolithisch sind. Ihr Hauptvorkommen scheint sich auf das Mesolithikum und Frühneolithikum zu beschränken, während im Neolithikum die Form bereits langsam verschwindet und in den folgenden Perioden nur noch vereinzelt erscheint”.

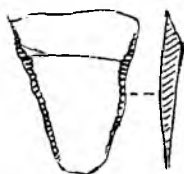
Wat Nederland betreft, kunnen we nog opmerken, dat de breed-snee-pijlsplits nog wel in de hunebedden voorkomt, doch niet meer wordt gevonden in de steen- en bronstijdgrafheuvels.

Waarvoor hebben deze trapeziumvormen eigenlijk gediend? De typen nos. 110-124 kan men zich gemakkelijk denken als pijlpunten, doch wat moest men aanvangen met de typen nos. 90-109, wanneer men deze op gelijke wijze wilde schachten, n.l. aan de kortste van de beide lange zijden? Weer zullen we zoo vrij zijn Otto Müller te citeren:

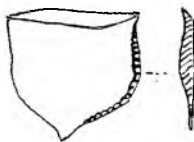
„Wie Tafel 19 zeigt, finden sich in Flötz fast alle Formen der Querpfeilspitzen vereinigt, wie sie sich ähnlich z. B. bei Ertebölle fanden. Ob es sich bei all diesen Formen wirklich um Pfeilspitzen handelt, ist noch nicht sicher zu beantworten”. So schreibt *Birkner*: „Ob es angänglich ist, wie es Sarauw durchzuführen versuchte, die verschiedenen geometrischen Instrumentchen nicht nach der Form allein, sondern nach der mutmasslichen Verwendung als querschneidige und längsseitige Pfeilspitzen typologisch und chronologisch zu trennen, möchte ich dahingestellt sein lassen. Da wir über die Verwendung nur Vermutungen haben, dürfte es sich empfehlen, nur die Form bei der Beurteilung zu berücksichtigen”, und „Es fehlen nicht sogenannte geometrische Instrumentchen von dreieckiger und trapezoider Form, die gewöhnlich als querschneidige Pfeilspitzen bezeichnet werden, aber möglicherweise auch als Einsätze in Harpunen gedient haben können”. *Reinecke* nennt sie „winzige Instrumente nach Art der Skivespalter”. Im Berliner Museum für Völkerkunde ist das Gerät als „querschneidige Pfeilspitze” mit der Verwendungsmöglichkeit als „sogenannter Spanspalter, Meissel, Messer und Pfeilspitze” beschriftet. *Hoernes* bezeichnet die „geometrische Silex” als „Spielzeug, als Karrikaturen”. *Pfeiffer* hält sie für „Frauengerät, sehr nützlich zum Zuschneiden der Kleider, beim Nähen. Ein richtiges Alltagsgerät”, hat sicher aber dabei mehr die längsschneidigen Pfeilspitzen gemeint und S. 70 „das Kleingerät in Abb. 133 und 134 hat Beziehungen zum Tranchet, Skivespalter oder Hackmesser. Auch Speerspitze kommt es vor. Als Pfeil oder Speer benutzt, müssen die Stücke grosse Fleischwunden und Blutungen verursacht haben. Sie sollen bei einigen Primitivvölkern für Vogeljagd besonders beliebt gewesen sein”. Die Vermutung, dass das Gerät als Pfeilspitze gebraucht wurde, gründet sich einmal darauf, dass noch heute einige Primitivvölker ähnliche Spitzen verwenden, und auf das Vorkommen geschäfteter Spitzen, die sich in

131

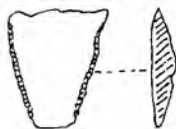
132

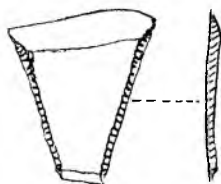
133

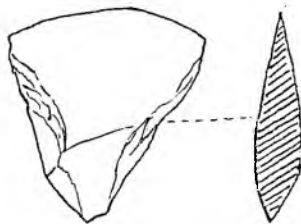
134

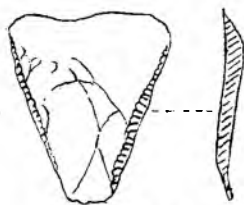
135

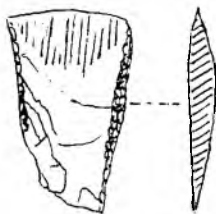
136

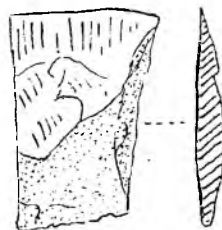
137

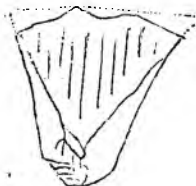
138

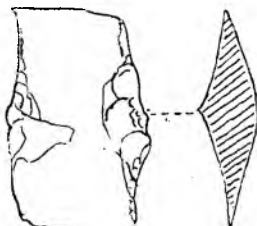
139

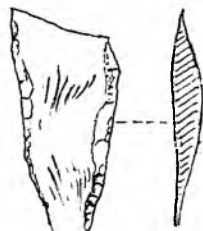
140

141

142

143

Mooren fanden. Krause hält diese Moorfunde als ein Beweis dafür, dass sie zur Jagd auf die Wassertiere des Sees, der früher die Stelle des Moores einnahm, gedient haben, also wohl hauptsächlich zum Fischfange". Es erscheint auffällig, dass die Hauptfundorte an Seen, Flüssen und Mooren liegen, die Verwendung also sicher mit dem Wohnplatz in ganz bestimmter Beziehung steht. Nach meinen Versuchen ist die Durchschlagkraft eines solchen Pfeiles sehr gering, und das Fell eines Wildes dürfte mit seinem Fettpolster sein Eindringen ziemlich unmöglich machen. Ob ein Erlegen von Wasservögeln in der Weise möglich war, dass, wie man verschiedentlich liest, nach dem Halse des Vogels geschossen wurde, erscheint mir bei aller Hochachtung vor der Schiessfertigkeit unserer Vorfahren doch etwas fraglich, denn es ist nach meinen Beobachtungen wohl ein Kunststückchen, den fast dauernd bewegten Hals zu durchschiesse, und ist es dabei wohl ein kleiner Unterschied, ob, wie bei den Funden aus Dänemark, Deutschland usw. die Schneide des Pfeiles 1-2 cm oder 8½ cm, wie sie *Krause* z. B. von Suebo am Lulua, Westafrika, erwähnt, breit ist. Das zahlreiche Vorkommen in den Muschelhaufen, sowie die Beobachtung, dass bei vielen Formen die seitliche Bearbeitung offenbar durch Gebrauchsretouche, die in der Drehrichtung erfolgte, verstärkt wurde, führte mich zu folgenden Versuchen: die geschäfteten Querpfeilspitzen leisten beim Oeffnen von Muscheln ausgezeichnete Dienste. Durch das Einführen zerschneidet man die Schliessmuskel und durch eine Drehung öffnet man die Schalen vollends".

Tot zoover Otto Müller. Wij voor ons kunnen zijn meening, dat het trapezium heeft gediend als mossel-opener, niet deelen; de retouche is ook geen gebruiksretouche, althans wat onze Nederlandsche stukjes betreft; hoogstens zou men de neolithische retouche van de zwaardere typen als 137, 142, 143 er voor aan kunnen zien. Wel zijn we het met hem eens, dat deze pijlspitsen niet veel effect meer zullen uitoefenen, zoodra ze in verhouding tot hun zwaarte een zekere breedte in de snede zullen overschrijden, een en ander weer in verhouding met de zwaarte van de schacht en de kracht van het schot.

Een no. 94 of 96 zal als breedsnee-spits geschacht zeer weinig uitwerking hebben.

Een dergelijke schachting zal dan o.i. bij de breedere of liever langere exemplaren ook niet hebben plaats gehad. Wij stellen ons deze artefacten als volgt geschacht voor (zie afb. B).

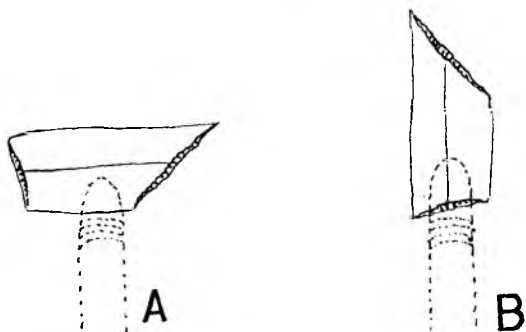
Bieden ons de mesolithische typen 78-82 niet een naar dit model geleidelijken overgang?

Onze stelling gronden wij op de volgende punten:

1. Op een drietal exemplaren na (de nos. 145, 146, 147) hebben de breede trapezia uit onze collectie alle een geretoucheerde zijde,

die een scherpen hoek vormt, terwijl de andere geretoucheerde zijde nagenoeg rechthoeken maakt. Deze bijzonderheid zou geen beteekenis hebben voor een schachting op de wijze van figuur A, doet dan zelfs een weinig vreemd aan. Ze is daarentegen wel van invloed op de schachting volgens fig. B.

2. De retouche aan de zijde van den scherpen hoek is aangebracht op het dikkere einde van het spaantje, althans wanneer dit niet overal even dik is (zie de doorsnede van fig. 86); wanneer de spaan extra dik is, is het einde dat volgens fig. B geschacht moet worden, door enkele slagen dunner gemaakt (zie de doorsnede van fig. 83). Een en

ander had niet de minste beteekenis, wanneer was geschacht op de wijze van fig. A.

3. De retoucheering aan de zijde van den scherpen hoek is steeds minutieus afgewerkt; de retoucheering aan de andere zijde is vaak zeer slordig.

Als uitzonderingen zou men nos. 145, 146 en 147 kunnen beschouwen. Misschien achtte men hun scherpen hoek nog voldoende voor schachting volgens fig. B; misschien is dit werk van een beginneling, een knoeier. Of zijn enkele van deze voorwerpen gebruikt als inzet van harpoenen, zooals sommigen meenen? Deze laatste meening lijkt ons niet erg aannemelijk; het spits toelopen aan de lange zijden dezer artefacten maakt het vastzetten in harpoenen bezwaarlijk.

Er doet zich bij onze trapezia nog een bijzonderheid voor. Zooals men ziet, hebben de nos. 83-109 alle hun scherpen hoek aan dezelfde zijde. Dit is tevens het geval met de overige steentjes van dit type, die in ons bezit zijn. We hebben ons afgevraagd, of hier nog niet een vingerwijzing kon liggen om hun schachting in een zekere richting te zoeken; het is ons niet gelukt daar de oplossing te vinden. Ten slotte zijn we dan ook tot de overtuiging gekomen, dat de praktische werkwijze van den steentijdmensch bij deze steentjes tot deze uitkomst heeft geleid. We zullen hier thans niet nader op ingaan, daar een juiste omschrijving hoe deze typen werden bewerkt en waarom men tot dit model kwam, te veel ruimte zou innemen.

144

145

146

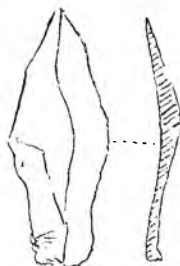
147

148

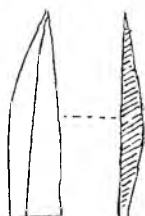
149

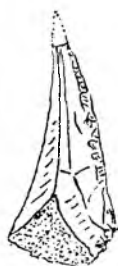
150

151

152

153

154

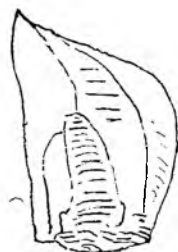
155

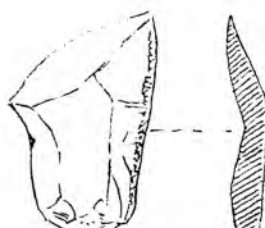
156

157

158

159

160

161

De zes pijlspijzen nos. 83-88 en het spaantje no. 89 plus nog een viertal spaantjes werden door ons bijeen gevonden in de duinen te Appelscha. Merkwaardig was, dat er in den omtrek geheel geen verdere stukjes of desnoods spanen lagen. Had zich hier een mesolithische vuursteenbewerker afgezonderd met een partijtje spanen om eenige pijlspijzen te vervaardigen? Zes stukjes waren gereed gekomen; met het spaantje (no. 89) was hij bezig, aan de basis was het reeds gereetoucheerd. Toen is de werkman gestoord geworden in zijn arbeid. Is hij overvallen en gedood? Waarom anders zijn zijn werkstukken daar blijven liggen? Nu, na zooveel duizenden jaren vinden we de fraaie artefacten weer terug en we vragen ons af welk voorval met hem is saamgeweven.

Noemden we de nummers 1 en 4 als grens tusschen amulet en gebruiksvoorwerp, in de zware typen 137, 140 en 142 hebben we weer de grens aan den anderen kant tusschen pijlspijt en beiteltje. Geheel uitgesloten achten we het niet, dat dergelijke stukjes, geschacht, als beiteltje dienst hebben gedaan.

Zooals we reeds in het begin kort hebben aangeduid: als eigenlijke pijlpunten beschouwt de groote men feitelijk alleen de geretoucheerde neolithische van fig. 163-172. Zeer zeker zijn deze artefacten als pijlspijzen te beschouwen, doch naar onze meening heeft de neolithische mensch veel meer gebruik gemaakt van veel eenvoudiger steentjes en wel van de typen zooals we die hebben gegeven in de nos. 148-161. We motiveeren deze meening aldus:

1. De over de geheele vlakte geretoucheerde, zuiver symmetrische pijlpunt was het werkstuk van een enkeling, een kunstenaar. Ze was veel te kostbaar en te duur voor den algemeenen man in den steentijd.

2. De praktijk vroeg hoegenaamd niet een dergelijk kostbaar, fraai voorwerp.

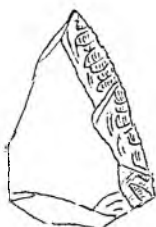
3. Het aantal gevonden exemplaren staat in geen verhouding tot de geweldige hoeveelheid die men had moeten vinden als dit artefact algemeen gebruikt was geworden. Zou er in het jong-steen-tijdperk wel één wapen meer zijn gebruikt en verbruikt dan de pijlpunt? En hoe gering is het aantal vondsten dezer werktuigjes van silex. Tegenover slechts 32 pijlpunten kon Aberg 197 Nederlandsche bijlen noemen. En dat, terwijl een man het maanden met één bijl kon doen, doch soms dagelijks meerdere pijlspijzen verbruikte.

4. De vervaardiging dezer typen is verbonden geweest aan enkele ateliers, waarschijnlijk aan enkele individuen.

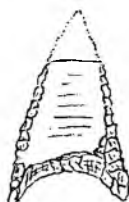
Aberg noemt als vindplaatsen: Buinen 1; Eext 1; Midlaren 1; Hooghalen 24; 's Heerenberg 1; Eefde 1; Katwijk-Binnen 1; Weerkrom 2.

Wij hebben deze artefacten, geheel intact of beschadigd, gevonden in de nederzettingen te Bakkeveen 30; Appelscha 2; Aalden 1; Rolde

2; Balloo 1; Westerbork 1. Verder zijn ons vondsten bekend van enkele exemplaren door derden te Rolde-Balloo en van meerdere in het Emmer Zand. In de nederzettingen, de meeste met veel materiaal,

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

te Diever, Zwiggelte, Havelte, Holte, Mantinge, Sleen, Een, Fochteloo, Elsloo, Schoonloo, Ter Horst (dit was uitsluitend mesolithisch), Hullen, Aalden, Haule, Zeegse, Ansen, kon door ons geen enkele neolithische pijlpunt met vlakretouche worden ontdekt. Een vondst van 1 of twee stuks behoeft geen verband te houden met een atelier ter plaatse; daarom kunnen we tot op heden voor het Noorden alleen

spreken van ateliers dezer artefacten te Bakkeveen, Hooghalen, in de omgeving van Rolde-Balloo en te Emmen. En dat voor een tijdperk van vele eeuwen!

Alles pleit er dus voor, dat onze fraaie geretoucheerde en symmetrische pijlspits een stukje luxe uit den steentijd is geweest, een paradewapen. Hetzelfde zien we in den fraaien geretoucheerden dolk of speerpunt, van welke Aberg er slechts een tiental kon nasporen in Nederland. Het zou er niet te best hebben uitgezien met onze neolithische bevolking, als zij anders geen dolken had bezeten dan deze geretoucheerde.

Aberg vermeldt van de symmetrische pijlpunten alleen de typen nos. 168 en 171; het eerste noemt hij het type der Noordsche steenkistgraven; het tweede is het type, dat vooral in Engeland en Frankrijk voorkomt. Een type als no. 163 en in zekeren zin ook 164, namelijk slechts voor een deel geretoucheerd, wordt door sommige archaeologen als een overgangstype beschouwd. Zou de reden dezer wijze van bewerking niet wat dichterbij liggen? Steentje no. 163 is eenvoudig naar het centrum te dun om daar nog van retouche te worden voorzien. Ook het andere exemplaar vertoont daar een inzinking. Het fraaie stuk no. 171 is op de keerzijde ook slechts gedeeltelijk geretoucheerd, daar het op het oppervlak een paar inzinkingen heeft. Bijzonder typisch is in dit opzicht no. 162. Het is volgens den aard der bewerking klaarblijkelijk vervaardigd door den (een) ervaren pijlspitsmaker van Bakkeveen, doch is slechts aan de randen van één zijde bewerkt. De eenvoudige reden is, dat de andere helft van dit stukje silex te dun was voor verdere betikking.

We zien dus, dat het niet aangaat, om typen met slechts gedeeltelijke vlakretouche maar zonder meer in een overgangperiode te plaatsen. De vlakretouche der pijlspitsen en lanspunten en tevens hun symmetrische vorm duiden eerder op een cultuur op zich zelf, die men moeilijk kan verklaren uit een geleidelijk groeien uit de oudere typen. Men moet tevens steeds rekening houden met het feit, dat men ook in dien tijd zoowel meesters als knoeiers in het vak had en de laatste categorie heeft ook werkstukjes nagelaten, die men door hun onbeholpenheid als overgangstypen zou kunnen beschouwen.

Figuur 172 is nog niet geheel afgewerkt, de achterkant is alleen langs de randen nog slechts behouwen. Dit stukje met meerdere andere in ons bezit, bewijst, dat deze soort artefacten te Bakkeveen werden vervaardigd. Het vinden van vrijwel alle modellen dezer pijlspitsen in één atelier zegt, dat men voorzichtig moet zijn, om de verschillende typen wederom in verschillende tijdperken van het neolithicum te plaatsen, zooals men soms wil. Overigens schijnt het zoo goed als geheel ontbreken van pijlpunten met vlak-retouche in de hunebedden er wel op te wijzen, dat deze voorwerpen thuis behooren in de latere periode van het neolithicum. „Zijn trapezoïdale pijlpunten

en ook verschillende mikrolithische artefacten, spaantjes, schrabbertjes en dergelijke tamelijk gemeen (n.l. in de hunebedden), gebaarde pijlpunten en smalle beitels ontmoetten we slechts éénmaal, n.l. in het Eexter trapgraf⁹⁾. Gevoegelijk zullen we ze ook in den bronstijd kunnen plaatsen, gelijk meerdere archaeologen aanvoeren, wellicht zelfs nog in den vroegen ijzertijd. „Das Alte hält sich vielfach sehr lange, wie nicht bloss das Fortleben von Feuerstein, sondern auch die anfängliche Uebernahme der Steinbeilform ins Metall zeigt“¹⁰⁾.

We hebben thans den metaaltijd bereikt en eindigen hier ons artikel over de pijlpunten met een citaat uit Carl Gumpert¹¹⁾, dat in nog sterker mate op ons land van toepassing is dan op Duitschland.

„Es sind vielmehr noch eine Menge Fragen ungelöst. Interessenten aller Stände und Berufe bietet sich ein reiches und dankbares Arbeitsfeld auf dem Gebiete der heimatlichen Vorgeschichtsforschung. Zu ernstlicher Mitarbeit ist jedermann willkommen“.

VINDPLAATSEN DER AFGEBEELDE VOORWERPEN.

(De werktuigjes zijn op de ware grootte afgebeeld).

Bakkeveen 1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 18, 22, 27, 28, 29,
32, 33, 34, 35, 41, 42, 44, 49, 52, 53, 54, 55, 60, 65, 69, 70,
93, 94, 97, 98, 103, 106, 107, 113, 115, 116, 121, 122, 125, 131, 132, 136,
137, 138, 144, 146, 151, 158, 159, 162, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172.

Westerbork 2, 16, 24, 25, 43, 110, 153, 160.

Mantinge 5, 31, 38, 152.

Een 8, 130, 150, 155, 157.

Hooghalen 129.

Appelscha 13, 30, 36, 37, 39, 45, 51, 56, 58, 71, 83, 84, 85, 86, 87,
88, 89, 92, 95, 96, 100, 101, 112, 114, 119, 120, 134, 135, 166.

Havelte 15, 111, 123, 142, 145.

Zeegse 139.

Sleen 17, 77.

Diever 50, 61, 67, 105, 108, 154.

Rolde 19, 128.

Elsloo 20, 57, 68, 72, 73, 74, 90, 99, 117, 147.

Donkerbroek 21, 47, 127.

Hullen 23.

Schoonloo 109, 133, 161.

Fochteloo 26, 59, 64, 91, 104, 140, 141, 148, 149, 156.

Aalden 40, 118, 143, 163.

Haule 102.

Drijber 46.

Norg 124.

Ter Horst 48, 62, 63, 66, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 126.

⁹⁾ v. Giffen, De hunebedden in Nederland, II, pag. 490/1.

¹⁰⁾ Goessler, Der Urmensch in Mitteleuropa.

¹¹⁾ Fränkisches Mesolithikum.